

Monika Lejb-Buryś
UMCS w Lublinie
monikalejb@gmail.com

Problem marginalizacji i wykluczenia społecznego Romów we współczesnej Polsce

The problem of marginalization and social exclusion of Roma in contemporary Poland

Streszczenie:

Artykuł traktuje o sytuacji mniejszości romskiej we współczesnej Polsce przez pryzmat problemów marginalizacji i wykluczenia społecznego, w szczególności ich przyczyn i przejawów. Przyjęto tezę, że największym wyzwaniem jest przełamanie ciągu przyczynowo-skutkowego: braki w wykształceniu - wysokie bezrobocie - ubóstwo, które dodatkowo pogłębiają spychanie tej mniejszości na margines życia społecznego oraz utrudniają rozwój w kluczowych dla każdej grupy dziedzinach. Skutkiem takich procesów jest najczęściej wykluczenie badanej mniejszości z życia społecznego. W artykule podjęto próbę analizy wybranych czynników marginalizacji Romów: niskiego wykształcenia, bezrobocia i ubóstwa, oraz prezentacji programów integracji mniejszości romskiej w Polsce.

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, marginalizacja, Romowie, bezrobocie, ubóstwo, edukacja Romów

Summary:

The article discusses the situation of the Roma minority in Poland through the prism of the problems of marginalization and social exclusion, in particular their causes and manifestations. The biggest problem is overcoming the cause-and-effect chain: lack of education - high unemployment - poverty, which further aggravate the marginalization of minorities and inhibit development in key areas of life. The result of such behavior is usually the exclusion of a group from social life. This article attempts at presenting the factors of marginalization of Roma - low education, unemployment and poverty - and presenting the program of integration of the Roma minority in Poland.

Keywords: social exclusion, marginalization, Roma, unemployment, poverty, Roma education

1. Uwagi wstępne

Romowie w Polsce są jedną z czterech mniejszości etnicznych. Według danych z Raportu o sytuacji społeczności romskiej, opracowanego przez Związek Romów w Polsce, liczebność tej grupy jest szacowana na około 20 tysięcy osób¹. Jednak według wyników spisu powszechnego przeprowadzonego w 2011 roku liczba ta wynosi 16 723 osób², w tym: w województwie dolnośląskim - 2 028, małopolskim - 1 735, śląskim - 1 733, mazowieckim - 1 531, wielkopolskim - 1 221, łódzkim - 1 193, kujawsko-pomorskim - 1 080 opolskim - 1 078, podkarpackim - 1 023, zachodniopomorskim - 1 002, lubelskim - 794, warmińsko-mazurskim - 772, podlaskim - 527, świętokrzyskim - 381, lubuskim - 502, pomorskim - 125. Romowie w Polsce w zdecydowanej większości stanowią ludność o charakterze miejskim. Zamieszkują głównie większe miasta na obszarze całego kraju. W świetle wyników spisu ludności z 2011 roku na populację Romów składa się 8 604 kobiet oraz 8 119 mężczyzn, w tym 10 840 osób w wieku produkcyjnym.

Tak istotne różnice w pomiarach wynikają przede wszystkim z nieufności do osób, które nie są przedstawicielami romskich władz czy też romskiej mniejszości. Swoje znaczenie ma też zróżnicowanie Romów. Ci zamieszkujący w Polsce dzielą się na 6 podstawowych szczepów.

Pierwszy z nich, Polska Roma lub Cyganie Nizinni, na polskich ziemiach pojawili się w XVI wieku, uciekając z Europy Zachodniej przed prześladowaniami. Ze względu na obszary koczowania ich mniejsze grupy przybierały swoje nazwy od miejsc przebywania: Galicjaki, Kaliszaki, Łomżyniaki, Samboraki, Warmijaki, Wołyniaki itp. Cyganie Nizinni dzielą się ponadto na wiele grup, których nazwy są dość niejasne, ponieważ nie odnoszą się one ani do języka ani do miejsca przebywania. Te określenia to: Berniki, Bosaki, Jaglany, Pachowiaki, Pluniaki, Toniaki, Węgry. Te odłamy dzielą się jeszcze niekiedy wewnętrznie na większe grupy rodowe i mniejsze rodzinne.³

Drugi szczep, Bergitka Roma, inaczej Górscy Cyganie, Cyganie Wyżynni, Bergare, Cyganie Karpaccy, do Polski przybywali w okresie od XV do XVII wieku. Zamieszkują głównie w Krakowie, Nowej Hucie, na Śląsku, oraz na Dolnym Śląsku, między innymi w Kłodzku, Bystrzycy i Kowarach. Utrzymują się przede

¹ Raport o sytuacji społeczności romskiej w Polsce-marzec 2012 r.; <http://www.romowie.com/raport.pdf>;

² Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 w zakresie deklarowanej narodowości oraz języka używanego w domu, 22 marca 2012, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_ludnosc_stan_str_dem_spo_NSP2011.pdf;

³ A. Bartosz, Nie bój się Cygana, Sejny 1994, s. 73.

wszystkim z muzyki i kowalstwa.⁴ Ze względu na miejsce zamieszkania oraz różnice wynikające między innymi z mało uchwytną cechą językową, Bergitka Roma dzieli się na poszczególne grupy- Ciarnogórska Rroma, Jabłońska Rroma, Jurgovatar (Cyganie z Jurgowa), Rabkatar (Cyganie z Rabki), Sądecka Rroma oraz Zakopanatar (Cyganie z Zakopanego). Ze względu na prowadzenie przez nich osiadłego trybu życia oraz nieznaną zwyczajów panujących wśród grup koczowniczych są odrzucani przez pozostałe grupy romskie.⁵

Trzeci szczep to Lowarzy, którzy na ziemi polskiej przybyli w latach 60 tych XIX wieku z obszarów obecnej Rumunii. Niektóre źródła podają, iż przybyli oni z Węgier, ponieważ ich nazwa, dosłownie znacząca „koniarze”, pochodzi od węgierskiego słowa *ló* (koń). Grupa ta trudniła się przede wszystkim handlem końmi, obecnie najczęściej handlem samochodami. Lowarzy, wraz z Kelderaszami, uważani są romską elitą, stanowią stosunkowo najlepiej sytuowaną materialnie grupę, mieszkają głównie w dużych miastach. Lowarzy są wyznania katolickiego lub prawosławnego, posługują się dialektem języka romskiego⁶.

⁴ A. Kupczyk, *Status prawny Romów w Polsce a regulacje prawne w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, (w:) *Varia Doctrinalia*, red. Ł. Machaj, Wrocław 2012, s. 148.

⁵ A. Bartosz, Nie bój się Cygana, Sejny 1994, s. 72-73.

⁶ „Prof. Yaron Matras (University of Manchester) we współczesnym języku romskim wyróżnia następujące grupy (gałęzie) dialektów, którymi posługują się wymienione niżej społeczności:

- dialekty bałkańskie: Arli (Macedonia, Kosowo, Grecja), Erli (Bułgaria), Meczkarowie (rom. Mečkar, Albania), Sepeczowie (rom. Sepeči, Grecja, Turcja), Ursarowie (rom. Ursari, Rumunia), Krymscy Romowie (Ukraina), Zargarowie (rom. Zargari, Iran) i inne grupy;
- dialekty zis-bałkańskie: Drandarowie/Drindarowie (rom. Drandari lub Drindari), Kowaczowie (rom. Kovački), Kalajdźowie (rom. Kalajdzi) i Bugurdźowie (rom. Bugurdži; wszystkie z terenu Bułgarii i Macedonii);
- dialekty vlax-południowe: Gurbetowie (rom. Gurbet lub Džambazi), Kalburdźowie (rom. Kalburdžu), Czergarowie (rom. Čergari) i inne (Serbia, Czarnogóra, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Macedonia, południowa Rumunia, Bułgaria, Grecja, Albania, Turcja);
- dialekty vlax-północne: Kelderasze, Lowarzy, Czurarowie (rom. Čurari), Maczwajowie (rom. Mačvaja) i inne społeczności z Rumunii, Mołdawii, Węgier, Serbii oraz żyjące na emigracji na całym świecie;
- dialekty centralno-południowe: Romungrzy, Romowie Wend, Romowie Burgenlandzcy, Serwy i inne grupy zamieszkujące Węgry, Słowację, północną Słowenię, wschodnią Austrię, Ukrainę oraz Rumunię;
- dialekty centralno-północne: Polscy Cyganie Wyżynni, Romowie Słowaccy, Romowie Morawscy (dialekt wymarły po II wojnie światowej), Wurdonara Roma i inne (Słowacja, Czechy, Polska, Ukraina);
- dialekty północno-zachodnie: Sinti, Manusze, Fińscy Kaale i inne (Niemcy, Austria, Francja, Włochy, kraje Beneluxu, Finlandia);
- dialekty północno-wschodnie: Chaładytka Roma, Sasytka Roma, Romowie Łotewscy (rom. Lotfitka Roma lub Čuxny), Polska Roma i inne (Polska, Litwa, Łotwa, Estonia, Rosja, Białoruś, Ukraina);
- dialekty izolowane bądź o nieustalonej klasyfikacji: używane przez grupy z pogranicza Słowenii, Chorwacji i Włoch, włoskich prowincji Abruzja i Kalabria, z irańskiego Azerbejdżanu itd;
- pogadialekty: Romaniczale (nazwa własna Romanichal, Anglia), Gitanowie (nazwa własna Gitanos lub Caló, Hiszpania), Romowie Baskijscy (nazwa własna Errumantxela), Walijscy Kaale (nazwa własna Kâale, nie należy mylić z Fińskimi Kaale – patrz wyżej), Bosza (Armenia), Bojasze oraz pokrewne grupy: Rudarowie (nazwa własna Rudari), Ludarowie (nazwa własna Ludari), Lingurarowie (nazwa własna Lingurari), Złatarowie (nazwa własna Zlătari) z terenu Węgier, Rumunii, Bałkanów, a także Ameryki i Australii, Romowie Serbscy (Serbia), Romowie Skandynawscy (nazwa własna Tattare, Skandynawia).” Zob. więcej: Język Romski, http://www.raz.nowaruda.pl/sec,J%C4%99zyk_cyga%C5%84ski.HTML

Czwarty szczep – Kelderasze (również Kełderasze, Kalderasze, Kelderasze) to kotlarze. Nazwa tej grupy pochodzi od rumuńskiego słowa *căldare* (kocioł). Specjalizowali się oni w wyrabianiu, bieleniu i cynowaniu kotłów na terenie Banatu. Grupa ta do Polski przybyła w tym samym czasie co Lowarzy – w drugiej połowie XIX wieku z rumuńskojęzycznych obszarów Mołdawii oraz Wołoszczyzny. Kelderasze posługują się dialektem romani z tej samej grupy dialektów którą posługują się Lowarzy. Ze względu na prowadzenie, ich status oraz bogate życie właśnie spośród nich wywodziła się większość tzw. królów cygańskich.⁷ Obecnie zamieszkują w małych grupach rozsianych po całej Polsce. Ich wyznaniem jest prawosławie.⁸

Piąty szczep, Sasytka Roma, inaczej Romowie Niemieccy, wywodzi się z grupy Polska Roma, od której oddzielili się w XIX wieku. Na wyłonienie się grupy Sasytka przesądził wpływ kultury niemieckiej na terenach zaboru pruskiego. Posługują się oni dialektem północno-wschodniej gałęzi języka romani, zamieszkują głównie w Polsce oraz w Niemczech. Tradycyjnie są wyznawcami katolicyzmu lub luteranizmu.⁹

Szósty szczep, Ruska Roma, inaczej Chaładytka Roma, Cyganie Rosyjscy, jest językowo i kulturowo tożsamy z grupą Polska Roma. Zamieszkują oni głównie we wschodniej części Polski, od Suwałk po Kielce.¹⁰

Mniejszość romska, jedna z kilku mniejszości etnicznych we współczesnej Polsce, jako jedyna spotyka się z problemem marginalizacji i wykluczenia społecznego. Duży wpływ na występowanie tych zjawisk wobec tej grupy ma stereotyp Cygana/ Roma, głęboko zakorzeniony w świadomości polskiego społeczeństwa. To właśnie uproszczone postrzeganie Romów jako obcych, złodziei, oszustów, żebraków, naciągaczy itp. sprawia, że są oni spychani na margines i wykluczani z życia społecznego. Stereotypy te wiążą się przede wszystkim z ich pochodzeniem, kulturą, niezrozumiałym sposobem bycia i stylem życia. Dotyczą też cech antropologicznych, sposobu myślenia, wzorów zachowania, relacji z innymi. Największą trudność w walce z marginalizacją Romów stanowi ich bezrobocie. Zdecydowana większość tej społeczności pozostaje bowiem bez pracy w stopniu, który urzędowo uznawany jest za trwały. Ich sytuacja

⁷ Król cygański, Król Romów, Sero Rrom- instytucja oficjalnego zwierzchnika społeczności romskiej. Był on oficjalnym mediatorem oraz reprezentantem społeczności romskiej przed władzami danego państwa bądź terytorium. Jego funkcja polegała z jednej strony na reprezentowaniu i ochronie interesów Romów. Wewnątrz społeczności romskiej odpowiedzialny był on za rozstrzyganie sporów między cyganami, przestrzeganie kodeksu cyganów (*mageripen-a*), oraz za nakładanie i zdejmowanie kar. Więcej w: A. Bartosz, s. 140.

⁸ Kelderasze, <http://romopedia.pl/index.php?title=Ke%C5%82derasze>;

⁹ Sasytka Roma, http://romopedia.pl/index.php?title=Sasytka_Roma;

¹⁰ A. Bartosz, s. 73.

materialna sprawia, że są oni wieloletnimi beneficjentami pomocy społecznej, co ma negatywny wpływ na wzrost ich aktywności zarobkowej. Jednocześnie wsparcie uzyskiwane właśnie poprzez pomoc społeczną powoduje, że w powszechnym odczuciu społecznym jest to uznawane za nieuzasadnione wykorzystywanie przez Romów publicznych pieniędzy. To z kolei wpływa na jeszcze większe bariery i utrudnienia we wzajemnym porozumieniu się.¹¹

W rozważaniach przyjęto, że problem wykluczenia i marginalizacji społeczności romskiej we współczesnej Polsce wynika przede wszystkim ze zjawiska długotrwałego bezrobocia dotyczącego członków tej grupy. To zjawisko skutkuje jednocześnie stale pogarszającą się ich sytuację mieszkaniową, edukacyjną, zdrowotną i kulturową.¹²

2. Przyczyny i przejawy marginalizacji i wykluczenia społecznego Romów

Pojęcie „wykluczenie społeczne” jest różnorodnie definiowane, przede wszystkim z uwagi na przyjęty czynnik, który uznawany jest za przyczynę występowania tej nierówności społecznej. Mamy tu bowiem do czynienia z kilkoma nakładającymi się wymiarami marginalizacji. Dla potrzeb tego artykułu przyjęto definicję z *Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski*: „Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”¹³. Zaś termin marginalizacji najtrafniej został określony jako: „stan wykorzenienia, braku uczestnictwa jednostek lub grup w instytucjonalnym porządku społecznym oraz procesy, które do tego stanu prowadzą. Marginalność stanowi więc odwrotność społecznej integracji, uważanej za jedną z fundamentalnych wartości ładu społecznego.”¹⁴

W literaturze przedmiotu powszechny jest pogląd, że mniejszość romska jest grupą szczególnie podatną na marginalizację i wykluczenie społeczne. Przyczyn występowania tych zjawisk jest wiele, niemniej jednak ich występo-

¹¹ M. Giza, *Sytuacja Romów w Małopolsce jako przykład społecznego wykluczenia*, „Studia Socialia Cracoviensia”, 2015 nr 2, s. 133

¹² Tamże.

¹³ *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, s. 22; <https://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>;

¹⁴ B. Kłos, *Przyczyny i przejawy marginalizacji społecznej*, Informacja BSE nr 742 (IP-92 S), s. 100; http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_00/i-742.pdf;

wanie ściśle związane jest z zamkniętym ciągiem przyczynowo- skutkowym: braki w wykształceniu- wysokie bezrobocie- ubóstwo.¹⁵

I tak poziom wykształcenia jest jednym z zasadniczych czynników determinujących poziom wykluczenia- blisko 90 procent Romów mieszkających na terenie Polski posiada wykształcenie podstawowe lub niepełne podstawowe, z czego znaczna część nie potrafi pisać i czytać na poziomie elementarnym. Wielu z nich nie jest w stanie podpisać się imieniem i nazwiskiem.¹⁶ Tak niski poziom wykształcenia wynika z niechęci Romów do sformalizowanej, prowadzonej przez państwo edukacji. Większość z nich uważa, że zetknięcie dzieci romskich z młodzieżą głównonurtową może mieć na nich negatywny wpływ. Ponadto rodzice, a co za tym idzie także i dzieci romskie, nie dostrzegają jakichkolwiek korzyści z uczestnictwa w systemie szkolnictwa.¹⁷

Choć liczne są próby dostosowania elementów systemu edukacyjnego w sposób nie kolidujący z romanipen¹⁸, jednak jest to trudne zadanie. Największy problem stanowi odmienność wzorców w edukacji: celem systemu edukacji Romów jest nauczanie ich bycia Romem, a więc ich języka, historii, kultury, sposobu funkcjonowania wśród tej społeczności i określanie relacji ze światem nieromskim. Z drugiej strony, w oczach Romów, szkoła jest miejscem w którym ich dzieci odciągane są od zasad społeczności, co w rzeczywistości często okazuje się prawdą.¹⁹ Jednocześnie, według rodziców, romskie dzieci w szkole narażone są na kontakty z gadzio²⁰ i odmiennym światopoglądem uczniów i nauczycieli. Mając tego świadomość, państwo polskie chcąc rozwiązać problem niechęci Romów do wysyłania dzieci do szkoły wspiera kształcenie asy-

¹⁵ D. Ringold, M. Orenstein, A. Mitchell, E. Wilkens, *Roma in an Expanding Europe : Breaking the Poverty Cycle*. Waszyngton 2005, s. 32.

¹⁶ J. Balvin, M. Kowalczyk, Ł. Kwadrans, *Situation of the Roma Minority in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*, Vol. 2, Wrocław 2011, s. 145- 179.

¹⁷ E. Nowicka, *Romowie i świat współczesny*, [w:] *Romowie w Polsce- historia, prawo, kultura*, red. P. Borek, Kraków 2007, s.139-142, 145.

¹⁸ Romanipen - to słownikowo ogół romskiej tradycji, niepisany kodeks postępowania oraz wzajemnych relacji w tradycyjnej społeczności romskiej. W rzeczywistości jest niepisana wykładnia tradycji romskich. Nakłada na Cyganów nakaz manifestacji cygańskości, jako wartości najwyższej, posługiwania się językiem Romów w środowisku własnym i w stosunku do innych Cyganów, solidarności za współplemieńcami, pomocy, przestrzegania uznanych obrzędów i rytuałów. Zasad romanipen używa się wyłącznie wewnątrz społeczności cygańskich, służy do wyodrębnienia Cyganów „prawdziwych” (ćiaće Roma) od tych, którzy zasady romanipen nie przestrzegają – od złych Cyganów (phuj Roma) lub brudnych, nieczystych (dżungale Roma). Więcej w: Romanipen- kodeks Romów, <http://www.cyganskawyspa.pl/cms/aktualnosci/romanipen-kodeks-romow/>;

¹⁹ M. Szewczyk, *Unia Europejska i Romowie. System wobec kultury etnicznej*; Tarnów 2013, s. 62.

²⁰ Gadzio (gadje, gadzia, gawalo, busno, pajo) – w kulturze romskiej: obcy, nie-Cygan, nie-Rom. Gadzio to ktoś, kto nie podlega romanipen. Zwykle nie jest członkiem romskiej grupy etnicznej, ale może być również Romem, który nie żyje według tradycji i kultury romskiej. Jest to termin używany przez Cyganów/Romów do określenia obcych, którym nie należy się szacunek. Więcej tu: [http://romopedia.pl/index.php?title=Gadzio,_Gadje](http://romopedia.pl/index.php?title=Gadzio,_Gadje;); [dostęp: 03.11.2017].

stentów romskich oraz wykwalifikowanych nauczycieli będących członkami społeczności romskiej. Uważa się że takie programy mogą dać nadzieję na wzrost odsetka dzieci romskich objętych obowiązkiem szkolnym i zagwarantować im lepszą adaptację w środowisku dzieci i młodzieży.²¹

W powyższym aspekcie ważnym czynnikiem jest problem języka, który używany jest w szkole, co ma wpływ na naukę, a później stwarza trudności również z pracą. Otóż język polski dla Romów jest drugim językiem, który nie zawsze jest używany w otoczeniu dzieci w którym dorastają. Jednocześnie zdaniem rodziców to właśnie na szkole spoczywa obowiązek jego nauki. Postawa taka powoduje niedostateczne przygotowanie dzieci do uczestnictwa w systemie edukacji. Dodatkowym utrudnieniem jest także fakt, iż pomimo nauczania dzieci w domu języka romskiego nie są one uczone pisania i czytania. W konsekwencji, romskie dzieci w szkole po raz pierwszy stawiane są przed wymogiem czytania, pisania oraz wypowiadania się w obcym im języku. Jest to dla nich trudne do przyswojenia, przede wszystkim dlatego, że nie posiadają tych umiejętności w języku romani.²² Uważa się, że w tym względzie dobrym rozwiązaniem mogłoby być posyłanie dzieci romskich do placówek przedszkolnych. Ale i tu występuje istotna bariera: przez większość Romów oddawanie dziecka do nieobowiązkowego przedszkola traktowane jest jako ujma na honorze matki, której obowiązkiem jest zajmowanie się dziećmi.²³

Udział w systemie obowiązkowej edukacji jest również utrudniony przez romski system zakładania rodziny: obawa przed porwaniem dorosłej (14 lat) córki²⁴, wczesne obowiązki małżeńskie, strach przed czerpaniem z nieromskich wzorców, wchodzenie romskich dziewcząt w relacje z nieromskimi chłopcami, które mogą prowadzić do skalania²⁵. Te czynniki istotnie wpływają na wczesne przerywanie edukacji i traktowanie nauki w szkole jako zagrożenie dla romskości.²⁶ Według jednego z Raportów dotyczącego sytuacji mniejszo-

²¹ E. Nowicka, *Romowie i świat...*, s. 136.

²² W. Poleć, *Reprodukcja mniejszości: Romowie w polskiej szkole*, [w:] *Wędrowcy i migranci*, red. E. Nowicka, B. Cieślińska, Kraków 2005, s. 100-102.

²³ M. Różycka, *Wzory kultury a edukacja dzieci romskich*, [w:] red. P. Borek, *O Romach w Polsce i w Europie*, Kraków 2009, s. 201.

²⁴ Za osobę dojrzałą do małżeństwa uznaje się nastolatki po pierwszej miesiączce, nawet 12-to i 13-to letnie (choć obecnie ta granica przesuwana się w górę). Więcej tu: M. Mazurek, *Kłamstwo. Kobieta. Tabu. Wszystkie sekrety Romów*, <http://www.gazetakrakowska.pl/arttykul/3579205,klamstwo-kobieta-tabu-wszystkie-sekrety-romow,id,t.html>;

²⁵ Mageripen (skalanie) – związane z romanipen (romskością), dzieli świat na kategorie moralnej czystości (vužo) i nieczystości (magerdo). Jest to jedno z najważniejszych pojęć w ramach romskiej tradycji, dotyczące idei rytualnej „czystości-nieczystości”. Status „skalania” czyli rytualnej nieczystości jest sankcją za przekroczenie zasad romanipen. Osoba skalana zostaje (w różnym stopniu i formie) wykluczona z życia społecznego. Więcej tu: Mageripen, <http://romopedia.pl/index.php?title=Mageripen>; dostęp 04.11.2017 r.

²⁶ M. Różycka, s. 207.

ści narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Polsce, tylko nieco ponad 2 proc. Romów posiada wyższe wykształcenia, najmniej ze wszystkich mniejszości. Średnie wykształcenie posiada niespełna 7 proc. Romów, niższe niż średnie ma 82 proc. Romów.²⁷

Istotnym czynnikiem, który znacznie utrudnia uczestnictwo mniejszości romskiej w promowanych przez Unię Europejską systemach uczenia się przez całe życie, jest brak wpojonego nawyku nauki. Skutkuje to trudnościami w rozwoju osobistym, a w dalszej perspektywie problemami w odnalezieniu się na rynku pracy. W konsekwencji, spłot wyżej przywołanych uwarunkowań i okoliczności sprzyja wyeliminowaniu tej grupy z życia społecznego, co tylko potęguję poziom ich wykluczenia i marginalizacji.²⁸

Kolejną przyczyną wykluczenia i marginalizacji mniejszości romskiej jest bezrobocie. Pozostaje ono w ścisłym związku z niskim poziomem wykształcenia, odmiennością oraz uwarunkowaniami kulturowymi, z których z kolei wynika dyskryminacja. W tym względzie w literaturze przedmiotu wskazuje się z jednej strony malejącą wagę swoistego nakazu niepodejmowania przez nich pracy w zawodach zakazanych²⁹, z drugiej eksponuje się rangę czynników kulturowych. Do tych ostatnich, utrudniających dostęp do rynku pracy, należy zaliczyć:

- wyuczoną bezradność, która uniemożliwia bądź skutecznie zniechęca do podejmowania inicjatyw mających na celu wzięcie na siebie pełnej odpowiedzialności za własne losy;
- roszczeniowość, sprowadzającą się do permanentnego wyczekiwania na pomoc z zewnątrz oraz uznania, że pomoc ta z różnych względów im się należy. Jednocześnie nieotrzymanie tejże pomocy uznawana jest przez Romów jako przejaw dyskryminacji społeczności lub konkretnych osób;
- utrata pozytywnych wzorców pracy i przedsiębiorczości, będąca skutkiem długotrwałego bezrobocia oraz efektem ubocznym wprowadzenia instrumentów systemu pomocy społecznej;

²⁷ NIK: bezrobocie to wciąż jeden z głównych problemów mniejszości romskiej; <https://www.bankier.pl/wiadomosc/NIK-bezrobocie-to-wciaz-jeden-z-glownych-problemow-mniejszosci-romskiej-3482944.html>,

²⁸ Pkt. 18 Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1098/2008/ WE z dnia 22 października 2008 roku w sprawie Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym (2010). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008D1098&from=PL>;

²⁹ Zawody zakazane, tj. takie, których nie mogą wykonywać pod groźbą „skażenia” i wykluczenia ze społeczności to: rakarz, grabarz, hycel, lekarz, położna, pielęgniarka i strażnik więzienny. Więcej: K. Parno- Gierliński, Zawody i profesje romskie; http://www.romowie.com/old/instytut/io2006_gierlinski_2.pdf;

- specyficzne, romskie podejście do pracy i wykonywania zawodu, gdzie dominuje postawa, że Rom pracuje tylko wtedy kiedy chce, co jest efektem braku systematyczności oraz obstrukcji wobec aparatu fiskalnego i administracyjnego państwa;
- jednostronne podejście do wszelkich form wsparcia, które sprowadza się do uznania, iż środki, które zostają przez nich pozyskane, stają się automatycznie pełną własnością, a ich wykorzystanie leży jedynie w kwestii samego Roma bez względu na zapisy umowy, jakie stoją za uzyskaną pomocą.³⁰

Współcześnie najpopularniejszym zajęciem Romów jest handel. Dzięki rodzinnym powiązaniom z zagranicą, zarabiają oni najczęściej na sprowadzaniu używanych samochodów, handlu tekstyliami, wełną, dywanami oraz starociami i antykami. Niektórzy inwestują w środki trwałe takie jak sklepy, restauracje, nieruchomości, czy też stacje benzynowe.³¹ Na tle całej społeczności Romów polskich ci najbardziej przedsiębiorczy nie są jednak grupą dominującą. Przeważająca część prowadzi tryb życia z dnia na dzień, bez stałego zatrudnienia, utrzymują się z zajęć dorywczych, najczęściej pracują „na czarno”, czasami żebrzą, także przy pomocy dzieci. Do tej grupy zalicza się przeważająca część Romów Karpackich, których niemal cała populacja jest bezrobotna i utrzymuje się dzięki pomocy społecznej. Należy przy tym zwrócić uwagę, że najbardziej dotknięta bezrobociem grupa Romów Karpackich zamieszkuje tereny objęte jednym z najwyższych wskaźników bezrobocia w Polsce.³²

Według szczegółowych badań przedstawionych w „*Raporcie Romowie-Bezrobocie*”, bezrobocie wśród mniejszości romskiej przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej oscylowało w granicy 43,3%.³³ W przypadku danych uzyskanych w badaniu o mniejszym zasięgu wartość ta wynosiła 46,2%.³⁴ W 2009 roku przy średniej krajowej bezrobocia wynoszącej 11%, aż 30 % Romów pozostawało bez pracy. Za przykład wysokiego poziomu bezrobocia mniejszości romskiej należy podać województwo łódzkie, w którym w 2011

³⁰ A. Paszko, s. 25.

³¹ A. Paszko, Doświadczenia krajowe w zakresie rozwiązywania problemów mniejszości romskiej na rynku pracy; [w:] *Romowie na rynku pracy- problemy i sposoby ich rozwiązywania*, red. P. Kopciński, M. Kukielka, A. Paszko, R. Sułkowski, M. Zawicki, Kraków 2007, s. 33.

³² Tamże, s. 33-34.

³³ R. Kwiatkowski, L. A. Gruszczyński, H. J. Paweł, J. Pasternak, *Raport Romowie- Bezrobocie*, Oświęcim- Katowice 1999, s. 19.

³⁴ M. Walczak, J. Talewicz- Kwiatkowska, M. Skrzyński, P. Wójcik, Ł. Kutyło, *Ocena zakresu i ukierunkowania Poddziałania 1.3.1 PO KL w kontekście efektów wcześniejszych działań na rzecz społeczności romskiej*, Kutno 2008, s. 36.

roku współczynnik bezrobocia wynosił 90% dla kobiet i 92,25 % dla mężczyzn, zaś szczegółowe dane z 2001 roku z województwa świętokrzyskiego wskazywały 92,3% bezrobotnych Romów w wieku produkcyjnym.³⁵

Braki w edukacji, bezrobocie, dyskryminacja, brak praw i reprezentacji politycznej oraz niskie kwalifikacje zawodowe, a co za tym idzie niski poziom zarobków, powodują iż Romowie są grupą najbardziej dotkniętą ubóstwem.³⁶ Dane zawarte w raporcie z 2016 roku *Drugie badanie UE na temat mniejszości i dyskryminacji (EU-MIDIS II): Romowie* – wybrane ustalenia pokazują, że:

- 80% Romów, z którymi przeprowadzono rozmowy, jest zagrożonych ubóstwem, w porównaniu ze średnią dla UE wynoszącą 17%. Do tego 30% mieszka w gospodarstwach bez dostępu do bieżącej wody zaś 46% nie ma toalety, prysznic ani łazienki w budynku;
- 30% romskich dzieci żyje w gospodarstwach domowych, w których ktoś poszedł spać głodny, przynajmniej raz w ostatnim miesiącu;
- wczesna edukacja obejmuje ok. 53% dzieci romskich, zdarza się jednak, że odsetek ten jest o ponad połowę niższy niż w przypadku populacji ogólnej w danym państwie;
- w porównaniu z 70% w populacji ogólnej Unii Europejskiej jedynie 30% Romów biorących udział w badaniu wykonuje pracę zarobkową;
- 41% badanych Romów w ciągu ostatnich 5 lat doświadczyło dyskryminacji w codziennych sytuacjach, np. w związku z poszukiwaniem i wykonywaniem pracy, mieszkaniem, służbą zdrowia i edukacją;
- 82% Romów nie wie o istnieniu organizacji oferujących pomoc ofiarom dyskryminacji.

Autorzy powyższego raportu skonstatowali, iż pomimo podejmowanych różnorodnych działań, państwa członkowskie w dalszym ciągu nie zrealizowały większości celów w zakresie integracji, które są kluczowym elementem unijnych ram z 2011 r. odnoszących się do krajowych strategii integracji Romów.³⁷

³⁵ L. Zakrzewski, Raport z badań problemu: „Mapa społeczna Romów w województwie świętokrzyskim 2001”, Kielce 2002, s. 85.

³⁶ C. Rat, Social Transfers and Capability-Building for the Roma, Paper Presented at the Conference of the Human Development and Capability Association, Groningen 2006, s. 5.

³⁷ Komunikat prasowy FRA. Wiedeń/Bruksela, 29 listopada 2016 r., [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cNA85ncLp0J:fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/pr-roma-poverty-deprivation_pl_0.pdf+&cd=9&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b;](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cNA85ncLp0J:fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/pr-roma-poverty-deprivation_pl_0.pdf+&cd=9&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b;http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:cNA85ncLp0J:fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/pr-roma-poverty-deprivation_pl_0.pdf+&cd=9&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b;)

3. Rządowy program integracji mniejszości romskiej w Polsce

Aktualnie w Polsce najważniejszym programem skierowanym do interesującej nas grupy jest *Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020*, który jest kontynuacją przyjętego przez Radę Ministrów w dniu 13 lutego 2001 roku pilotażowego programu rządowego na rzecz tej mniejszości w województwie małopolskim na lata 2001 – 2003. Obecnie program obejmuje cały kraj i jest wdrażany w następujących ośmiu obszarach:

- 1) Edukacja;
- 2) Romowie a społeczeństwo obywatelskie;
- 3) Przeciwdziałanie bezrobociu;
- 4) Zdrowie;
- 5) Sytuacja bytowa;
- 6) Bezpieczeństwo, przeciwdziałanie przestępstwom popełnianym na tle etnicznym;
- 7) Kultura i zachowanie romskiej tożsamości etnicznej;
- 8) Wiedza o społeczności romskiej.

Wśród tych obszarów tematycznych najwyższe fundusze przeznaczane są na edukację (prawie 64% dofinansowanych projektów), następnie na kulturę (13%), sytuację bytową (10%), na wiedzę o społeczności romskiej w społeczeństwie większościowym (4%). Najmniej pieniędzy przeznaczają się na realizację projektów dotyczących zdrowia (3%) i zapobiegających bezrobociu (2%).³⁸

Środki wydatkowane w ramach *Programu* są dotacjami celowymi – są przekazywane na konkretne, ściśle sprecyzowane oraz formalnie zatwierdzone przez Ministra Administracji i Cyfryzacji działania i projekty, zgodne z założeniami Programu oraz przepisami prawa. W *Programie* mogą uczestniczyć wszelkie podmioty, które posiadają osobowość prawną, między innymi: stowarzyszenia, uczelnie, kościoły, związki wyznaniowe, spółki prawa cywilnego, fundacje i jednostki samorządu terytorialnego: Marszałkowie Województw, Starostowie, Prezydenci, Burmistrzowie i Wójtowie. Środki przeznaczone na realizację *Programu* są przekazywane w ramach rezerwy celowej budżetu państwa, która jest uruchamiana na wniosek Ministra Administracji i Cyfryzacji. Tym celom służą

³⁸ Rządowy Program na Rzecz Społeczności Romskiej w Polsce; <http://jednizwielu.pl/?article=rzadowy-program-na-rzecz-spoleczności-romskiej-w-polsce>

też środki pozostające w gestii Ministra Edukacji Narodowej i Sportu. Środki przeznaczone na realizację *Programu* wynoszą 10 milionów złotych.³⁹

Podstawowym założeniem *Programu* jest doprowadzenie do pełnego uczestnictwa mniejszości romskiej w życiu społeczeństwa obywatelskiego oraz zmniejszenia różnic dzielących tę mniejszość od reszty społeczeństwa. *Program* zakłada także doprowadzenie do wyrównania poziomów w dziedzinach takich jak: edukacja, zatrudnienie, zdrowie, higiena, warunki lokalowe, umiejętność funkcjonowania w społeczeństwie obywatelskim. Podkreśla się jednocześnie, iż *Program* nie ma na celu udzielanie doraźnej pomocy ale jego zadaniem zasadniczym jest wypracowanie takich metod i mechanizmów, które pozwolą osiągnąć zakładane cele w w/w wyartykułowanych 8 obszarach. Generalnie nacisk jest położony na przedsięwzięcia służące podtrzymaniu własnej tożsamości i odrębności kulturowej społeczności romskiej.⁴⁰

4. Uwagi końcowe

Brak wykształcenia, trudna sytuacja bytowa i rozluźniające się więzi społeczne sprawiają, że Romowie w coraz większym stopniu podlegają naciskowi współczesnej cywilizacji oraz jej negatywnym skutkom. Państwa członkowskie Unii Europejskiej uznały tzw. problem romski za jeden z istotniejszych, wymagający przez długi czas wieloaspektowej oraz wielopoziomowej pomocy i wsparcia. Przywoływany wcześniej *Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020* jest częścią tej strategii. W tym względzie dominuje pogląd, że coraz częściej zauważalne są pozytywne zmiany wynikające z jego wdrożenia i kontynuacji, przede wszystkim w obszarze edukacji. Zwiększa się frekwencja dzieci romskich w szkołach, osiągają one coraz lepsze wyniki w nauce. Bardzo duże znaczenie w tych przedsięwzięciach mają asystenci edukacji romskiej, którzy są swoistymi łącznikami romskich rodzin ze szkołami. Jednocześnie Romowie coraz częściej postrzegają edukację jako niezbędny element sukcesu. Nikt przy tym nie ma wątpliwości, że proces zmian świadomości Romów jest bardzo trudny i długotrwały.

W działaniach na rzecz społeczności romskiej bardzo ważną rolę odgrywają jej liderzy i autorytety. Nie sposób nie zauważyć, że istnieje powszechna ich zgoda, że podtrzymywanie i kontynuowanie pozytywnych elementów i wzorców kultury romskiej może pomóc tej społeczności w znalezieniu swo-

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

jego miejsca we współczesnej Polsce bez utraty romskiej tożsamości, tradycji, języka i kultury. Niezbędna jest w tych przedsięwzięciach także aktywna rola państwa polskiego, które wieloaspektowo stara się wspierać romską tożsamość. Z jednej strony ułatwia ono prowadzenie swoistej pracy u podstaw, prezentację rzetelnych wyników badań o Romach, z drugiej zwalcza i zapobiega wszelkim przejawom ksenofobii i rasizmu. Takie współdziałanie daje nadzieje na powolne zmiany stereotypów o Romach, sprzyja ograniczaniu tak w świadomości Romów jak i reszty społeczeństwa polskiego wzajemnych uprzedzeń, niechęci a nawet nienawiści. To będzie niewątpliwie długi proces ale dający realne szanse na to, by Romowie jako pełnoprawni obywatele Rzeczypospolitej faktycznie czuli się u siebie, wzbogacali jej różnorodność kulturową, stali się oczywistym beneficjentem postępu cywilizacyjnego.

Bibliografia:

Balvin J., Kowalczyk M., Kwadrans Ł., *Situation of the Roma Minority in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*, Vol. 2, Wrocław 2011.

Bartosz A., *Nie bój się Cygana*, Sejny 1994.

Giza M., *Sytuacja Romów w Małopolsce jako przykład społecznego wykluczenia*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2015 nr 2.

Kupczyk A., *Status prawny Romów w Polsce a regulacje prawne w państwach członkowskich Unii Europejskiej*, red. Ł. Machaj, Wrocław 2012.

Kwiatkowski R., Gruszczyński L. A., Paweła H. J., Pasternak J., *Raport Romowie-Bezrobocie*, Oświęcim- Katowice 1999.

Nowicka E., *Romowie i świat współczesny*, w: *Romowie w Polsce- historia, prawo, kultura.*, red. P. Borek, Kraków 2007.

Paszko A., *Doświadczenia krajowe w zakresie rozwiązywania problemów mniejszości romskiej na rynku pracy*; w: *Romowie na rynku pracy- problemy i sposoby ich rozwiązywania*, red. P. Kopyciński, M. Kukielka, A. Paszko, R. Sułkowski, M. Zawicki, Kraków 2007.

Paszko A., *Romowie i polskie doświadczenie wolnego rynku*, w: *Romowie w Polsce i Europie – historia, prawo, kultura*; red. P. Borek, Kraków 2007.

Połeć W., *Reprodukcja mniejszości: Romowie w polskiej szkole*, w: *Wędrowcy i migranci*, red. E. Nowicka, B. Cieślińska, Kraków 2005.

Różycka M., *Wzory kultury a edukacja dzieci romskich*, w: *O Romach w Polsce i w Europie*, red. P. Borek, Kraków 2009.

Walczak M., Talewicz- Kwiatkowska J., Skrzyński M., Wójcik P., Kutyló Ł., *Ocena zakresu i ukierunkowania Poddziałania 1.3.1 PO KL w kontekście efektów wcześniejszych działań na rzecz społeczności romskiej*, Kutno 2008.

Zakrzewski L., *Raport z badań problemu: „Mapa społeczna Romów w województwie świętokrzyskim 2001”*, Kielce 2002.